

Az ártéri erdők múltja és jelene Gemencen II.

A dél-dunai ártéri erdők hatalmas változáson mentek keresztül az évszázadok során, hiszen a termőhely változásával együtt növény- és állatvilága is átalakult. Évszázados léptékben visszatekintve az adott területen belül ennyi erdő és azon belül ilyen idős erdők még nem voltak a környéken a török idők óta.

A termőhely változását főleg a dunai áradások változásának köszönhetjük. Az áradások minőségét a dunai átvágások, a felső szakaszok vízlépcsői és a meder mélyülése nagyban befolyásolja. Emellett jelentős változást okozott az inváziós károsítók és kórokozók megjelenése, mint a szilfavész vagy a lisztharmat, továbbá az inváziós növényfajok térnyerése. Az élőhelyek átalakulása mellett az erdő és az erdőgazdálkodás is egyre nagyobb teret nyert a hullámtéren belül az egyéb tájhasználati formákkal szemben.

Rádi József nyugalmazott főmérnök kalocsai levéltári kutatásai alapján szeretnénk bemutatni a gemenci erdő átalakulását. Az első leírásoktól, 1780-tól követjük az erdő állapotát az 1940-es évekig, azaz 160 esztendő múltbeli változása kerül összehasonlításra a jelen állapottal. *Jelen cikkünkkel a 2023. márciusi lapszámában megjelent írásunkat folytatjuk.*

A Gemenci kerület

A gemenci erdőkerület rövid leírása 1836-ban: mintegy kétezer magyar hold terület (863,2 ha), nagyobb része kivágva, rétekkal és kaszálókkal vegyes erdő. A réteket és kaszálókat bérbe adta az uradalom.

1. ábra. Gemenc térképe 1885-ből (KFL VIII. 2d No 561) s. sz. 679.

2. ábra. Gemenc térképe 1896-ból (KFL VIII. 2d No 562) s. sz. 680.

A „sucrescentia” (növekvő állomány) rossz lábón állt, ezért a letarolt részeken a pudvás fákat és tuskókat ki kellett szedni. A lábón álló ezer magyar hold (431,6 ha) erdő vágás-érett, „elvénuült” fákból állott.

1836-ból térkép nem maradt fenn, de az összesítő adatok alapján az erdőterület kiterjedése 1896-ig alig változott. Az 1885-ös és 1896-os térképen jól láthatók a „nem színezett” legelőterületek, amelyeket később a rekompenzációkor betelepítettek, azaz mai szóhasználatnál élve az ármentett részre került és mezőgazdasági művelésbe vont erdők kitermelésének ellentételezéseként erdőfelújítást pótló csereerdősítések létesültek rajtuk.

Az 1884-es felvételezés szerint a fával borított erdőterület 1.477,78 kh (850,41 ha) volt, melyről 1885-ben készült el a térkép. További 189,19 kh (108,87 ha) terméketlen terület, valamint 0,52 kh (0,3 ha) ház és kert tartozott a kerülethez.

Az A-üzemosztályt 40 éves, míg a B-üzemosztályt 20 éves fordában kezelték. Mindkét osztály „sarjerdő üzemre rendeztetett be, taroló vágásokkal.” A felújítás sarjzatattással történt, azzal a kikötéssel, „hogy a vágásterületeken esetleg kivésző tuskók helyei egyéb netán mutatkozó hézagok és tisztások késedelem nélkül vetés vagy ültetés, illetve dugványozás útján pótlandók.” Az előhasználatoknál a tisztítások csak részben lettek elvégezve, a gyéritéseknél elsősorban a kiszáradt egyedeket vették ki.

Az 1894-es felvételezés szerint az A-üzemosztály területe 1.325,5 kh (762,78 ha), valamint a B-üzemosztály területe 243,65 kh (140,21 ha), így a teljes faállománnyal borított te-

1–3. táblázat. A különböző üzemosztályok korosztály adatai (1894, 2022)

A-üzemosztály (1894.)												
Gemenc	1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év					
	kh	ha	kh	ha	kh	ha	kh	ha				
Terület	351,05	202,02	332,84	191,54	360,13	207,24	281,48	161,98				

B-üzemosztály (1894.)				
Gemenc	1–10 év		11–20 év	
	kh	ha	kh	ha
Terület	178,12	102,50	65,53	37,71

Gemenc (2022.)	1–10 éves	11–20 éves	21–30 éves	31–40 éves	41–50 éves	51–60 éves	61–70 éves	71–80 éves	81–90 éves	91–100 éves	101– éves	Σ (ha)
A-üzemosztály	88,69	87,83	76,29	78,06	63,72	22,57	54,36	71,51	89,57	41,10	99,00	772,70
B-üzemosztály	110,34	113,22	79,72	72,41	63,66	20,56	28,00	27,49	8,00	0,14	1,24	524,78
összesen	199,03	201,05	156,01	150,47	127,38	43,13	82,36	99,00	97,57	41,24	100,24	1.297,48

terület 1.569,15 kh (902,99 ha) volt, ami kb. 50 ha-os gyarapodás a 10 évvel korábbi adatokhoz képest.

Az 1896-os keltezésű térképen az erdők és vízfelületek színezése nehezen különíthető el egyes helyeken, viszont a két térkép délkeleti sarka mutatja, hogy a kerület erdeinek gyarapodása főleg abból adódik, hogy a Kis-Gemencnek nevezett részen egy valamikori dunai szigettel bővülhetett a kerület.

1894-ből ismertek a különböző üzemosztályok korosztály adatai, melyeket érdemes összevetni a közelmúlt erdőállomány adataival (1–3. táblázat).

Összesen közel 300 hektárral, azaz a 19. század végi adatokhoz képest *harmadával* nőtt az erdőterület a hullámtéren belül, a valamikori Gemenc erdészkerületben.

Az A-üzemosztályba sorolható (szil, tölgy) keményfás erdők elegyarányában jelentős mennyiségben (akár 50-70%-ban) jelen voltak a nyárok. A jelenkori adatainkban a nyárat nem soroltuk a keményfás erdők közé, így látható, hogy a ténylegesen keményfás ártéri erdők jelentősen gyarapodtak. Ezzel egy időben a B-üzemosztályba tartozó lágylombos erdők területe majd négyszeresére növekedett.

A Gemenc kerület mai képét jelentősen meghatározta a Trianon utáni szén- és fahiány miatt elrendelt tarvágások végrehajtása a Duna-part közelében. A Magyar Faértékesítő Hivatal 1920 és 1922 között 386 kh (kb. 222 ha) erdő tarvágását rendelte el csak ebben a kerületben, melyből származó faanyagot Budapest tűzifaellátása érdekében hajóval kellett feljuttatni a fővárosba.

A tarvágásokat sarjzatatással újtották meg, és mesterségesen, kőris, tölgy és nyár csemetékkel pótolták az „ürességeket”. *Rendkívül érdekes, hogy egy évszázad távlatában ezen mesterségesen kiegészített sarjerdőket tekintjük a leginkább természetszerű képet mutató Natura 2000 (91F0 és 91E0) ártéri jelölő élőhelyeknek.*

A sarjzatatásokkal párhuzamosan rekonpenzációs erdőtelepítések is zajlottak. 1942-re a ténylegesen fával borított terület 1250 hektárra növekedett, melyhez képest a jelenkori erdőszültség alig 50 hektárral gyarapodott az elmúlt 80 évben.

A II. világháború derekán készült felmérés szerint az erdők többsége fiatal vagy középkorú, melyen nem kell csodálkoznunk a 20 évvel korábban elrendelt fakitermelések tudatában.

Jelenleg a kerületben megmaradt fátlan területek megőrzése fontos célja a hazai természetvédelemnek. Ezen tisztá-

sok és terméketlenek egy része nagyon magas ártéri fekvésben lévő durvahomok fizikai féleségű, dunai hordalékon lévő száraz gyep, vagy nagyon mély fekvésű időszakos vízállások és időszakos vízfolyások területén lévő ártéri mocsárrét.

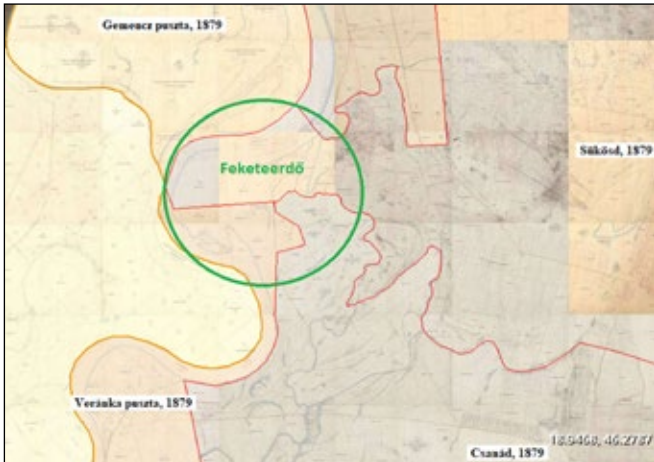
Feketeerdő és Veránka-sziget (a Dunántúl gyarapodása)

Napjainkban Feketeerdő Ócsény, míg Veránka-sziget Érsekcsanád közigazgatási területéhez tartozik. Mindkét terület a Dunántúl része, miután az 1893-as dunai átvágást követően a Duna új főmedre tőlük keletre került kialakításra. Az első erdőleírások idején Feketeerdő azonban a Duna-Tisza közhöz tartozott Sükösd és Csanád (a mostani Érsekcsanád) községhatárában.

Az első leírás szerint 1836-ban tölgy, kőris, nyár és fűz fafajok által elfoglalt ezer hold nagyságú terület volt a Feketeerdő kerület Sükösd községhatárában, mely erdők között helyezkedett el a sükösdiek legelője, ami miatt a „térfoglalásra”, azaz a vágásterületek kijelölésére nagyon kellett figyelni.

3. ábra. Jelen állapot madártávlatból (Forrás: Google Earth)

4. ábra. 1879-es kataszteri térkép (Forrás: <https://maps.arcnum.com/bu>)

A mai Feketeerdő déli része, mely Csanád községhez tartozott, régen a Veránka kerülettel alkotott egy egységet. Közel kétezer magyar holdnyi, nagyrészt fiatal sarjerdő, de a lágycsák már vágásérettek voltak. Csanádi lakosok kaszálói helyezkedtek el az öreg erdők között, ezért az erdőtervi utasítás szerint „*nagyon vigyázzon az erdőinspektor a terület-foglalásokra*”.

Feketeerdő csanádi és sükösi elkülönítése az 1893-as dunai átvágást követően sokáig fennmaradt. Az 1917-es erdőterv készítője külön kiemelte, hogy nem érti, Feketeerdőnek miért van két üzemterve, hiszen a többi község határokánál ez nem így történt, másrészt a két terület teljesen hasonló erdőállományokkal és termőhelyi viszonyokkal rendelkezik, ezért ez sem indokolja a kettősséget.

Az 1917-es erdőterv készítője Veránkával együtt mutatja be a teljes Feketeerdőt. Szerinte a Duna szabályozása előtt a gyors folyású áradások a homokot is magukkal sodorták és lerakták, az áradások gyors visszahúzódása pedig az iszaplerakódást hiúsította meg, ezért gyenge termőhelyi adottságúak voltak ezek a területek.

5. ábra. Veránka és Feketeerdő térképe 1917., papírtakarékossági okokból egymás mellett ábrázolva (Forrás: Kalocsai Érseki Levéltár)

„A Dunán végrehajtott szabályozás által a helyzet kedvezően megváltozott. Az egyes kanyarulatok az átvágás által a víz lefolyása gyorsított (már mint a nagy Dunán) a szomszédos területekre való kicsapás kisebb mérvű és ami különösen fontos a magasabb vízállás mellett is a szomszédos területeken elterülő víz homokot nem képes szállítani, hanem csak a finomabb iszapot, mely aztán a víz szétterülése után beállott lassú folyás, vagy éppen nyugalomba jutás után lerakódik.” ... „A Duna szabályozás folytán a talajvíz magassága is csökkent, mi az ideig túlnyomó füzesek kivészését, illetve azok sínylődését idézte elő, s más fajoknak vegetációjának nyújt alapot.” (1917. Krizmanics János, erdőmérnök)

A főhasználat tarvágásos üzem móddal történt, az évi hozamokat álló állapotban nyilvános árverésen értékesítették. Veránkáról, miután a dunai átvágást követően sziget lett, a kitermelt faanyag kiszállítása bonyolult és drága volt, nem akadt rá vállalkozó, ezért zömében nemcsak a tisztítások, hanem a gyéritések is elmaradtak. *Ezt nagyon megsínyllették az állományok, főleg a szil és a tölgy, mert a nyár elnyomta a kemény egyedeket. Több helyen a tölgy ki is pusztult, a sziliek bírták az árnyalást, de gyenge fejlődésűek maradtak.*

Az erdőfelújítás természetes úton történt, de a termőhelyi változások miatt egyre jobban a mesterséges felújítás került előtérbe, ami főleg a füzesekre volt jellemző. Először fűz dugványozással próbálták a felújítást, de ez is gyenge eredményt hozott. Ezért a füzesek helyét nyár, tölgy és szil csemetékkel erdősítették be, főleg NNY-t alkalmazva.

A tölgy elegyítésére az erdőrendező ajánlotta az akáccal való elegyítést, mert az akkori kísérletek szerint jól megférnek egymás mellett, csak az akácot időben kell az előhasználatoknál kivenni. A tölgy alátelepítést is ajánlja a tervező a véghasználat előtt 6-8 évvel.

Az üde termőhelyeken buján tenyészett a komló és az iszaplag, ezek is elsősorban a tölgy és szil egyedeket fojtották meg, ezért javasolja a marhával való legeltetést, illetve a kaszálást.

A rekompensációs területeket Szlavóniából származó tölgy és kőris, valamint saját nevelésű szil és nyár csemetékkel erdősítették be. Jelentős károkat okozott ezekben a fiatalokban a szarvas és az árvíz, ezért a teljes „beállásuk” hosszú ideig elhúzódott.

A dunai átvágás elválasztotta a településeket a földterületektől. A megváltozott tájhasználat miatt az „önvetényülések”-nek és a tudatos erdőtelepítéseknek köszönhetően 1894 és 1917 között Feketeerdőn 238,54 kh-dal, azaz több mint 137 hektárral gyarapodott az erdőterület. Feketeerdőn 1917-től napjainkig az erdőterület gyakorlatilag nem gyarapodott tovább, viszont az alábbi táblázat összesítő adatából 7,5 hektárnyi erdő hiányzik, ui. az ingatlan-nyilvántartási térkép digitalizálását követően a Duna medréhez tartozónak mutatja a térkép, és az erdőgazdálkodója így az ADUVIZIG lett. (4. táblázat)

Az üzemosztályok 1894-es korosztály szerkezetéről nem készült még kimutatás, de az A-üzemosztályba sorolt erdőkre Feketeerdőn is 30-40 éves „forda” szerepelt az erdőtervben, míg a B-üzemosztályba sorolt erdőkre 20 éves „forda”. Napjaink korosztálymegoszlása a régi üzemosztályoknak megfelelően az alábbi táblázatban látható. (5. táblázat)

Feketeerdőn mind a keménylombos (A-üzemosztály), mind a lágylombos (B-üzemosztály) mennyisége nőtt. Mindkét üzemosztályra igaz, hogy mára jelentős az olyan idős korosztályok területfoglalása, amilyen idős erdők kezelését el sem tudták képzelni a 19. és 20. század fordulóján az akkori erdőtervek készítői.

4. táblázat. Erdőterület adatok Feketeerdőn (1894, 2022)

Feketeerdő	terület (kh) 1894.	terület (ha) 1894.	terület (ha) 2022.
A-üzemosztály	141,02	81,15	149,38
B-üzemosztály	222,97	128,31	190,95
összesen	363,99	209,46	340,33

5. táblázat. A különböző üzemosztályok korosztály adatai Feketeerdőn

Feketeerdő	1–10 éves	11–20 éves	21–30 éves	31–40 éves	41–50 éves	51–60 éves	61–70 éves	71–80 éves	81–90 éves	91–100 éves	101– éves	Σ (ha)
A-üzemosztály	12,01	14,48	22,04	48,15	4,67	1,31	2,42	11,77	31,48		1,05	149,38
B-üzemosztály	47,12	35,61	41,88	20,60	32,73	0,51	1,41	11,03	0,06			190,95
összesen	59,13	50,09	63,92	68,75	37,40	1,82	3,83	22,80	31,54	0,00	1,05	340,33

6. táblázat. Erdőterület adatok Veránkán (1894, 2022)

Veránka	terület (kh) 1894.	terület (ha) 1894.	terület (ha) 2022.
A-üzemosztály	144,94	83,41	354,92
B-üzemosztály	251,12	144,51	373,16
összesen	396,06	227,92	728,08

7. táblázat. A különböző üzemosztályok korosztály adatai Veránkán, 1917-ben

Veránka	1–10 éves	11–20 éves	21–30 éves	Σ (ha)
A-üzemosztály	69,23	33,22	45,44	147,89
B-üzemosztály	221,29	190,39	65,84	477,52
összesen	290,52	223,61	111,28	625,51

8. táblázat. A különböző üzemosztályok korosztály adatai napjainkban Veránkán

Veránka	1–10 éves	11–20 éves	21–30 éves	31–40 éves	41–50 éves	51–60 éves	61–70 éves	71–80 éves	81–90 éves	91–100 éves	101– éves	Σ (ha)
A-üzemosztály	13,30	1,78	27,14	60,96	88,22	19,21	11,41	16,30	46,93	17,03	52,64	354,92
B-üzemosztály	41,03	26,76	76,23	61,45	32,71	22,52	4,82	63,57	29,73	12,97	1,37	373,16
összesen	54,33	28,54	103,37	122,41	120,93	41,73	16,23	79,87	76,66	30,00	54,01	728,08

1894 és 1917 között Veránkán 746,98 kh-dal, azaz közel 430 ha-ral gyarapodott az erdőterület. Napjainkra csak a Gemenc Zrt. által kezelt erdőterület 1917-hez képest 65 hektárral gyarapodott. Ezen felül további 78 hektár került a DDNPI kezelésébe az ingatlan-nyilvántartási térkép digitalizálásának eredményeként, mely adatait az alábbi táblázat nem tartalmazza. (6. táblázat)

Az üzemosztályok 1894-es korosztályszerkezetéről nem készült kimutatás, de 1917-ből igen. Mindkét üzemosztályba sorolt erdőkre egységesen készítették el, ahol a legidősebb korosztályok 20-30 év között kerültek megállapításra. (7. táblázat)

Napjaink korosztálymegoszlása a régi üzemosztályoknak megfelelően, Veránka Gemenc Zrt. által kezelt erdeiben, az alábbi táblázat adataiban tanulmányozható. (8. táblázat)

Jól látszik, hogy az erdőterület gyarapodásánál nagyobb mértékben nőtt az A-üzemosztályhoz sorolt keménylombos fajok területfoglalása, valamint mind a keménylombos, mind a lágylombos erdők esetén jelentősen nőtt az idős erdők aránya.

A régi üzemosztályokhoz képest a jelenlegi adatoknál csak a tényleges keménylombos faj elfordulása került besorolásra az A-üzemosztályba, így biztosan állítható, hogy a keménylombosok közé tartozó fajok valós területfoglalása nagyobb mértékű a kimutatottnál. Mára elmondható, hogy Feketeerdőn és Veránka-szigeten az erdők több mint fele olyan idős, amilyen kort 100–130 évvel ezelőtt meg sem érthettek az erdők az akkori gazdálkodói gyakorlat alapján.

A régi Kalocsai Érseki Uradalom Gemenbe eső egyéb területeinek bemutatásával cikksorozatunkat a következő részben zárjuk.

**Rádi József, Lajos János, Fodermayer Vilmos,
Veszeli János**

Források

„A Kalocsai Érseki Uradalom erdő- és vadgazdálkodásának története az 1700-as évek végétől 1945-ig” Rádi József, Kalocsa 2012.
A Kalocsai Érseki Levéltárban jelenleg is fellelhető üzemtervek